

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ

На порядку денному розробки концепції вітчизняної історії ставала проблема формування слов'янської писемності, яка мала існувати ще до початку просвітницької діяльності першовчителів Кирила та Мефодія. Цій проблемі, що постала ще на початку формування славистики як науки і дискусії навколо якої не виухають до сьогодні, і присвячено статтю. Розвиток слов'янства автор представляє не лише в єдності закономірного й історично конкретного, а й на тлі історії. Дискусійну проблему формування слов'янської писемності дослідниця розглядає у загальному соціокультурному контексті ранньої історії слов'янства, користуючись при цьому не лише писемними джерелами, а й археологічними матеріалами.

Ключові слова: писемність, слов'яни, ієрогліф, концепція, інтерпретація, алфавіт, палеографія, еволюція.

На повестке дня розробки концепції отечественной истории возникла проблема формирования славянской письменности, которая должна была существовать еще до начала просветительской деятельности первоучителей Кирилла и Мефодия. Этой проблеме, которая возникла еще в начале славистики как науки и дискуссии вокруг которой не утихают до сегодня, и посвящена статья. Развитие славянства автор рассматривает не только в единстве закономерного и исторически конкретного, но и на фоне истории. Дискуссионную проблему формирования славянской письменности исследователь рассматривает в общем социокультурном контексте ранней истории славянства, пользуясь при этом не только литературными источниками, но и археологическими материалами.

Ключевые слова: письменность, славяне, иероглиф, концепция, интерпретация, алфавит, палеография, эволюция.

The issue of forming of Slavic written language which was supposed to exist before the beginning of educational activity of first teacher Cyril and Methodius arose on the agenda of elaborating of domestic history conception. The article deals with the issue which arose at the beginning of Slavic studies as a science and discussions around which do not subside until today. The researcher considers development of Slavs in unity of regular and historically concrete against the backdrop of history. The author considers the controversial issue of forming of Slavic written language in general sociocultural context of early history of Slavs while using not only written sources but archaeological materials as well.

Key words: written language, Slavs, hieroglyph, conception, interpretation, alphabet, paleography, evolution.

Скільки загалом у світі мов? А алфавітів? Де вперше звуки стали передавати на письмі складами, словами, тобто писати? Науковці, виявляється, досі про це сперечаються.

Існування писемності – приблизно 6 тисяч років. А базові місця виникнення письма – це Африка (як південь, так і північ), Єгипет, Близький Схід (Месопотамія), Китай.

Існує кілька гіпотез щодо цього. Перша гіпотеза трактує про виникнення письма в одній місцевості, але при цьому називаються різні місця, друга – стверджує стосовно кількох центрів виникнення писемності. Однак наука дедалі більше схиляється до існування одного центру. І найчастіше при цьому називають Шумер [2].

Останнім часом проводяться різноманітні дослідження, що стосуються письма палеоліту, тобто кам'яного віку. Шумерська культура – це IV-VI тис. до н. е., а кам'яний вік – 30-100 тисяч років. Багато культурних феноменів, зокрема і письмо, закорінені ще в кам'яному віці. Наприклад, на півночі України є Мізинська стоянка, а на півдні – Кам'яна Могила, де збереглися знаки від часів кам'яного віку. Отже, вже кілька десятків тисяч років тому людина закарбовувала на твердих матеріалах (камінь, кістка) різноманітні календарні позначки, сакральні знаки. Таким чином, можна говорити про те, що перші прояви мистецтва письма сягають кам'яного віку, а це кілька десятків, а за деякими дослідженнями, – навіть понад сотні тисяч років тому.

Трипільська писемність з'явилася за кілька тисячоліть до виникнення алфавіту. Трипільські ієрогліфи існували вже в IV-V тис. Представники цієї хліборобської цивілізації користувалися ієрогліфами, за допомогою яких фіксували сакральну інформацію, адже більшість трипільських знаків – це ієрогліфи, що позначають божества, астрономічні знаки, наприклад, трипільський зодіак. Тож упевнено можна стверджувати, що Трипілля було одним із базових місць, де виникло письмо. Отже, варто розглядати не лише Єгипет чи Шумер.

Сучасна наука класифікує кілька типів письма. Перший тип – піктографічне (малюнкове) письмо, коли зміст повідомлення відображається у вигляді малюнка або послідовності малюнків. Коли в давнину малювали бика, стрілу і стрільця, то це означало, що мисливець убив стрілою бика. Таким чином, піктограми можна було читати будь-якою мовою.

Другий тип – ієрогліфічне письмо, де кожен малюнок відображає певне слово конкретною мовою. Ієрогліфи базуються на омонімах. Наприклад, давні єгиптяни замість того, щоб малювати бога землі,

якого звали Гебом, зображали качку, яка по-єгипетськи також називалася «геб». Люди малювали простішу фігуру, але звучала вона так само, як і складна.

Третій тип – складове письмо, де один знак означає цілий склад, а четвертий – алфавітне письмо. Кілька років тому віднайшли ще один тип письма, який виник близько 10 тисяч років тому, а можливо, й раніше, ще в кам'яному віці. Це – предметне письмо. Воно існувало в багатьох народів, зокрема у скіфів та слов'ян. Ще Геродот описує, що перси, коли захотіли завоювати скіфів, отримали від них стрілу, жабу та мишу. Це означало: коли ви не втечете, як миші та жаби, то ми уб'ємо вас цими стрілами. В Україні предметним письмом користувалися і у ХХ столітті. Так, якщо хлопець сватався до дівчини, а вона відмовляла, то давала парубкові гарбуза.

Є кілька систем писемності, які існують до сьогодні. Це – ієрогліфічна система, що застосовується в Китаї, Японії, Кореї, складове письмо (деванагарі, або санскрит), поширене в Індії, Таїланді, а також звуко-буквене письмо, яким користується Європа, США. Етапами ж розвитку письма є предметне, злістографічне (малюнкове), ідеографічне (передача змісту за допомогою діаграми-ієрогліфа), складове (силобічне) та фонографічне (звуко-буквене) письмо – найвищий етап у його розвитку і становленні.

Перші системи буквеного письма створювалися на основі 24 давньоєгипетських алфавітних знаків, які позначали початкові приголосні односкладових слів, тобто найдавніші алфавіти склалися лише з приголосних, поряд з якими передбачалися голосні. Принцип буквеного письма був закладений у ієрогліфічному письмі Стародавнього Єгипту, яке було перенесене згодом до Палестини (Ханаан), а пізніше – у фінікійський Бібл (Гублу).

Та, на думку деяких науковців, цілком імовірно, що давні греки наприкінці IX ст. до н. е. запозичили буквене письмо у фінікійців, з якими торгували. Від греків його перейняли етруски та римляни в Італії. А поширення християнства сприяло його переходу на Схід, у Грузію, Вірменію, а також на Північ, у слов'янські землі. Кирилиця та глаголиця (слов'янські абетки) почали використовуватися одночасно.

Як і кожне явище, алфавіт також розвивався поетапно. Його виникнення пов'язують зі Стародавнім Єгиптом. Другий етап «становлення» алфавіту припадає на острів Крит, де жили стародавні греки, а третій – на Фінікію (країна мореплавців), що лежала недалеко від Сирії. Закінчилося становлення алфавіту в Стародавній класичній Греції. Таким чином, на основі цього алфавіту постав алфавіт латинський, кириличний. Щодо глаголиці (давнішого письма), то тут багато дискусій. Одні дослідники вважають, що глаголиця походить від найдавніших знаків, які існували на території Північного Причорномор'я та Середземного моря, інші – пов'язують цю систему з давньогрузинським письмом [3].

Алфавіт – це, власне, одяг для мови. І неправильно казати, що мова походить від алфавіту. Це зовсім різні речі. Будь-яку мову можна записати будь-яким алфавітом. Так, вважається, що вірменський алфавіт створила одна людина, а кирилицю, згідно з офіційною версією, створив святий Кирило, тобто Костянтин-філософ. Щодо корейської абетки, то, справді, тривалий час у Кореї використовували ієрогліфи, однак у 1444 році тамтешній правитель запропонував започаткувати нову абетку. Розроблялася вона понад два роки.

Вважалося, що простому народові легше запам'ятати кілька десятків літер, ніж кілька десятків ієрогліфів. У китайській мові їх, наприклад, близько 100 тисяч. Отже, ієрогліфічне письмо, з одного боку, складне, а з іншого – просте, адже поки ми англійською чи українською напишемо одне слово, китаєць швидко намалює знак свого письма. Нині ієрогліфи широко використовуються навіть в адресах сайтів.

Звичайно, винахід письма – це надзвичайно важливо, однак не варто розглядати його ізольовано від мистецтва, а також інформаційної сфери загалом. З одного боку, ми маємо сакральні малюнки в печерах (вони поширені на території від Англії до Франції і аж до Австралії), а з іншого – різні знаки, наприклад, астрономічні. Люди, спостерігаючи за сонцем і місяцем, закарбовували їх фази. І це також можна вважати інформацією, тобто її фіксацією. Щодо власне письма, то воно з'явилося набагато пізніше.

Звичайно, є кочові племена і в Африці, і в Південній Америці, і в інших частинах світу, які письмом взагалі не користуються. Однак це не означає, що вони зовсім відмовилися від фіксації інформації. Так, вони носять у торбинці різні камінці, роблять із пальчик карток, адже без фіксації інформації людина не може існувати, вона буде абсолютною дика. Навіть кочовикам необхідно знати, скільки худоби вони мають і яку кількість членів нараховує їх плем'я.

До слова, на виникнення письма дуже впливали астрономічні явища, що пов'язано з господарчими потребами. Людина мусила фіксувати фази місяця, а також те, коли заходить і сходить сонце. Перший писемний календар виник близько 300 тисяч років тому.

Мови постійно народжуються і зникають. Колись існувала лише одна праслов'янська мова, а пізніше стало багато слов'янських. Була праїндоевропейська, а тепер – 500 індоєвропейських. З другого боку, чимало малих мов зникає. Нині у світі нараховують близько 5,5 тисяч мов.

Тривалий час побутовала думка, що наша писемність з'явилася лише після хрещення Русі, коли з Візантії та Болгарії прийшли у Київську Русь книги для богослужіння. Проте у багатьох поселеннях наших пращурів, особливо у Північному Причорномор'ї, археологи знаходили на кам'яних плитах, надгробках, амфорах таємничі й незрозумілі знаки. Але питання про існування писемності в ті давні часи досі залишається відкритим [1].

Перший історик давньої слов'янської писемності, болгарський книжник, учений Чорноризець Храбр жив у X столітті при дворі болгарського царя Симеона. У книзі «Сказання про письменна» він розповідає про два етапи розвитку слов'янського письма. Перший – коли слов'яни, будучи язичниками, читали за допомогою рисок та зарубок, другий – після прийняття християнства, коли писали римськими й грецькими письменами. Але це письмо було пристосоване до слов'янської мови. Так продовжувалося доти, доки великі слов'янські просвітителі Кирило і Мефодій не створили алфавіт.

Кирило створив спеціальну азбуку для мораван (на сьогодні точно невідомо, яку саме – кирилицю чи глаголицю), разом із Мефодієм перекладав грецькі релігійні книги слов'янською мовою. З дитинства вони обидва добре знали давньоболгарську мову, адже були родом із м. Солунь, де поряд із греками проживало чимало болгар. Це пояснює те, чому в основу слов'янської мови брали поклали

солунсько-македонський говір староболгарської мови, доповнивши його новотворами з інших мов. Саме цю мову згодом назвуть старослов'янською. Та вона багато в чому була штучною. За свідченням середньовічного вченого Чорноризця Храбра, це сталося у 863 році. Саме цей рік вважається початком слов'янської писемності.

Кирило і Мефодій прибули до Великої Моравії, маючи при собі переклади старослов'янською мовою Євангелія, Апостола, Псалтиря, Часослова та деяких інших книг релігійного змісту. Впродовж трьох років вони впроваджували культуру, сприяли мораванам (предкам сучасних чехів, словенців, словаків) у звільненні їх від політичного, економічного й культурного гніту, поширенню християнського слова, вчення у слов'янському світі. В інших слов'янських країнах вони також успішно здійснювали свою навчально-педагогічну діяльність.

Навіть Папа Римський Адріан II визнав старослов'янську мову, освятив богослужбні книги, написані нею, та поклав у церкві святої Марії. Це стало значною перемогою слов'янських першовчителів. Також почали організовуватися слов'янські школи, засновувалися монастирі й церкви.

Після смерті Мефодія у 885 році відбулися різкі зміни: було заборонено слов'янське богослужіння, розгромлені слов'янські школи, храми, спалені слов'янські книги, а учнів Кирила і Мефодія, священників і проповідників забивали на смерть. Один із їх учнів, Климент, знайшов притулок від смерті на березі Охридського моря в Македонії, де заснував монастир, який у згодом став могутнім центром слов'янської писемності й культури. Відомо, що від Святого Климента навчилися слов'янської грамоти понад три з половиною тисячі активних діячів слов'янської духовної культури.

Церковнослов'янська мова стала офіційною мовою Болгарії у 894 році під час царювання Симеона (893-927 рр.). Цей період став «золотим віком» старослов'янської писемності. З Болгарії кирилична старослов'янська писемність проникла до Сербії та Русі.

Життєвий подвиг християнських святих Кирила та Мефодія, їх учнів Костянтина Ярославського, Климента Охридського та багатьох інших в ім'я поширення християнської віри, їх відданість справі просвіти слов'ян – це неабиякий приклад християнської моралі.

Існує два різновиди старослов'янських писемних знаків: кирилиця (названа так учнями Кирила на честь свого вчителя) і глаголиця. Виникає питання: що ж давніше – кирилиця чи глаголиця?

У науці тривалий час вважалося, що будь-яке письмо у своїй основі являє собою культурне наслідування. Спираючись на це, вчені XIX-XX століть намагалися в такий спосіб вивести глаголицю з якогось ще більш давнього письма: давньоєврейського, готського, рунічного грузинського... Усі ці трактування були непереконливими. Обриси літер глаголиці своєрідні. Схожості між нею та іншими алфавітами немає. Вчені змушені були визнати, що швидше за все давнішою є глаголиця, цілком винайдена солунськими братами Кирилом і Мефодієм, як про це свідчить древній слов'янський список руської редакції «Похвала святам Кирилу та Мефодію».

Рукописи X та XI століть написані двома різними абетками: одні – кирилицею, інші – глаголицею. І знову постає питання: то яка з них давніша?

Факти переконують, що більш давньою абеткою слід вважати глаголицю. Найдавніші пам'ятки (наприклад, «Київські листки») написані саме глаголицею, до того ж написані архаїчною мовою, близькою за фонетичним складом до мови південних слов'ян. На те, що глаголиця більш давня, вказують також палімпсести, що збереглися до наших днів. На всіх палімпсестах стерто глаголицю, а новий текст написано кирилицею. Немає жодного палімпсеста, написаного навпаки. Найдавніші книги, написані глаголицею, дійшли до нас із XI століття. А найстаріша книга на Русі, написана кирилицею, – «Остромирове Євангеліє», – датована 1057 роком [4].

Після смерті Кирила та Мефодія користуватися слов'янською писемною мовою у Моравії було заборонено, їх учнів вигнано до Болгарії, яка прийняла християнство у 865 році, а наприкінці IX та в X століттях стала центром слов'янської писемності. Саме з Болгарії було запрошено в кінці X століття до Київської Русі перших служителів церкви й завезено церковні книги, написані мовою, якою перекладали Кирило та Мефодій. У науковому обігу цю мову називають старослов'янською. Раніше її називали церковнослов'янською.

Кириличний період поділяється на устав, напівустав і скоропис.

Уставне письмо характеризувалося чітким, каліграфічним накресленням літер, кожна з яких писалася окремо, ставилася перпендикулярно до рядка, мала геометричний вигляд. Уставом виконані найстаріші давньоруські рукописи. Одним із найдавніших і найкрасивіших зразків уставного письма є шрифт першої, що збереглася, руської датованої рукописної книги – «Остромирового Євангелія». Цю книгу написав дяк Григорій у 1056-1057 роках для Остромира, посадника київського князя у Великому Новгороді.

Із середини XIV століття геометричний вигляд літер поступово спрощувався, писалися вони з нахилом, допускалися скорочення слів. Такий тип слів називався напівуставом. Із пам'яток, написаних в Україні, можна назвати «Пересопницьке Євангеліє» 1556-1561 років.

Рукописні книги, як відомо, завжди служили насагою для першодрукарів. Так було і з виданнями Івана Федорова. Вони відтворюють напівустав, що був поширений у рукописних пам'ятках. Шрифт книг, виготовлених Іваном Федоровим, є кращим зразком напівуставного друкарського шрифту.

Третім за часом еволюції письма є скоропис. Його елементи трапляються із XI століття, особливо часто – із другої половини XIV ст., а у XV столітті скоропис поступово поширюється й витісняє напівустав. У скорописі букви виокруглені, писані зв'язно, окремі винесені понад рядком. Розвиток українського скоропису був пов'язаний із діловодством. Зразком українського скоропису є, наприклад, універсали Богдана Хмельницького.

Завдяки «штучному», книжному характеру старослов'янська мова сприймалася слов'янами як літературна, загальнослов'янська мова. Вона не тільки впливала на інші слов'янські мови, а й зазнавала активного впливу з їх боку, тому в кінці XI – на початку XII століть старослов'янська мова уже не існувала у своєму початковому вигляді. На сьогодні – це мертва мова.

І все ж старослов'янська мова відіграла важливу роль у розвитку культури Київської Русі, яка підтримувала зв'язки із Болгарією та Візантією, адже саме тут старослов'янська писемність поширилася ще до прийняття християнства.

Таким чином, з усіх наявних на той час конфесій князь Володимир, державний діяч європейського рівня, обирає саме християнську віру і слов'янську азбуку як своєрідний знаковий код для передачі найважливіших людських і духовних здобутків, графічної форми поширення християнського вчення у слов'янському світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності / М. Брайчевський. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2002. – 154 с.

2. Грушевський М. Культурно-національний рух в Україні / М. Грушевський. – К., 1919. – С. 43.

3. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т. / М. Грушевський ; редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1991. – Т. 1. – С. 188–193.

4. Передрієнко В. А. Приватні листи XVIII ст. / В. А. Передрієнко. – К., 1987. – С. 7.

5. Півторак Г. Як розмовляли в стародавньому Києві / Г. Півторак // Вісник Міжнародної асоціації українців. – К., 1990. – С. 39.

Дата надходження до редакції: 23.11.2017 р.

УДК 811.161.2.378.14 (17)

Наталія МУШИРОВСЬКА,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри стилістики

і культури української мови

Рівненського державного гуманітарного університету

ПОБУДОВА МОДЕЛІ ФАХІВЦЯ В ГАЛУЗІ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ В МЕЖАХ КУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Стаття присвячена проблемі моделі фахівця в межах курсу української мови за професійним спрямуванням. Зосереджено увагу на професії викладача іноземної мови та перекладача. Подано перелік основних видів діяльності, професійних та особистісних якостей, комунікативних навичок щодо кожної з цих професій для здійснення ефективної лінгвістичної підготовки в межах курсу української мови за професійним спрямуванням.

Ключові слова: професійне спілкування, професіограма, психограма, принципи професіографування, комунікативна складова професіограми.

Статья посвящена проблеме модели специалиста в рамках курса украинского языка профессионального общения. Сосредоточено внимание на профессии преподавателя иностранного языка и переводчика. Перечислены основные виды деятельности, профессиональные и личностные качества, коммуникативные навыки по отношению к каждой из этих профессий с целью осуществления эффективной лингвистической подготовки в рамках курса украинского языка профессионального общения.

Ключевые слова: профессиональное общение, профессиограмма, психограмма, принципы профессиографирования, коммуникативная составляющая профессиограммы.

The article is devoted to the problem of a model of a specialist within the course of Ukrainian language for professional purpose. The attention is focused on the profession of the teacher of a foreign language and an interpreter, on the main types of activities, professional and personal qualities, communication skills in relation to each of these professions that are listed in order to implement effective linguistic training within the course of the Ukrainian language for professional purpose.

Key words: professional communication, profессиоgram, psychogram, principles of profессиоgraphy, communicative component of profессиоgram.

Підготовка висококваліфікованих фахівців у вищій школі передбачає досконале володіння державною українською мовою відповідно до професійних вимог в усній та писемній формах. Курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)» покликаний сформуванню комунікативну компетенцію та відповідні комунікативні навички майбутніх фахівців, які належать до ключових професійних компетентностей. Мета цього курсу згідно з чинними підручниками та нормативними документами – «сформуванню в майбутніх спеціалістів професійно зорієнтовані вміння і навички досконалого володіння українською літературною мовою у фаховій сфері» [11, с. 15].